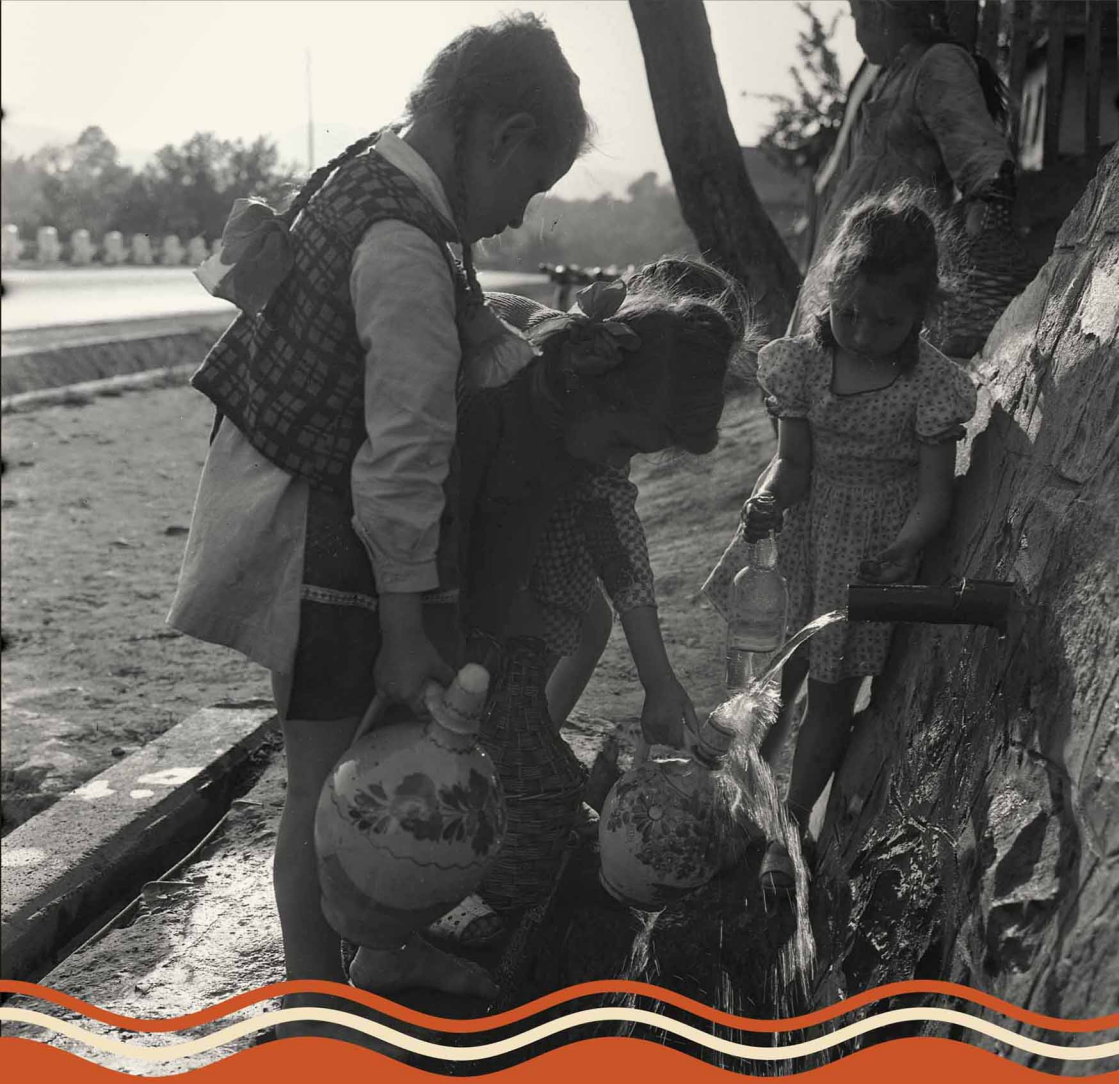

Mocsáry-Zepeczaner Valéria

Borvizek és fürdők Székelyföldön

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Mocsáry-Zepeczaner Valéria

Borvizek
és fürdők Székelyföldön

Haáz Rezső Kiadó • Székelyudvarhely • 2024

https://biblioteca-digitala.ro

A borítón: Marx József: Korondi forrás, 1967

A szöveg szerzője: Mocsáry-Zepeczaner Valéria
Szakmai lektor: Róth András Lajos
Korrektúra: Tofalvi Enikő
Képanyag: Haáz Rezső Múzeum, Maros Megyei Múzeum,
Székely Nemzeti Múzeum

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Grafikai tervezés, borítóterv: Szentes Zágon
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok: Magic Print, Onyest

A kiadvány megjelenése Székelyudvarhely Megyei Jogú Város
anyagi támogatása révén valósult meg.

Haáz Rezső Múzeum
SZÉKELYUDVARHELY

SZÉKELYUDVARHELY
MEGYEI JOGÚ VÁROS

Felelős kiadó: Miklós Zoltán
© Mocsáry-Zepeczaner Valéria, Haáz Rezső Múzeum, Maros Megyei Múzeum,
Székely Nemzeti Múzeum

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MOCSÁRY-ZEPECZANER, VALÉRIA
Borvizek és fürdők Székelyföldön / Mocsáry-Zepeczaner
Valéria. - Odorheiu Secuiesc : Editura Haáz Rezső, 2024
Conține bibliografie
ISBN 978-606-8445-33-5

615

https://biblioteca-digitala.ro

Borvizek országa

„Az a jótékony eső, mely az ég felhőiből a székelyek áldott földjére hull, a mellett, hogy az aranykalászos vetéseket, a földet borító dús növényzetet táplálja, a föld méhében gázokat, ásványos részeket old fel s mind kincseket érő, üdítő vagy gyógyító víz buzog fel. Uton-útfélen, árokban, hegyoldalon, erdők sűrűjében, sőt a kapa nyomában is csodás vizű források fakadnak a székelyek földjéből. Ezen források közül sok van olyan, mely összetételének gazdagsága, környezetének szépsége által bámulatba ejt." (Hankó Vilmos: Székelyföld. Budapest, 1896.)

Kászonújfalu, Sóskút-fürdő (HRM)

Székelyföldet gyakran a „Borvizek országának" nevezik. De mi is az a borvíz? Hogyan jön létre, és miért nevezzük így? Miért hasznos a szervezetünk számára?

Mielőtt választ kapnánk ezekre kérdésekre, érdemes egy kis kitérőt tenni a vizek világába. Míg Földünk nagy része már most vízhiánnyal küzd, vagy a jövőben küzdeni fog, addig a Kárpát-medence és azon belül Székelyföld nagyon gazdag vizekben. A Kárpát-medencében fellelhető vizek többsége viszont nem csupán „víz", hanem ásványi anyagokban és szulfitokban gazdag, a szervezetre jótékony hatással bíró ásványvíz. A mai Magyarország területén felszínre törő vizek jelentős része meleg termálvíz, ezek köré jól szervezett

https://biblioteca-digitala.ro

turizmus épült. A Székelyföldön található ásványvizek nagy része hideg vagy nagyon hideg formában jön a felszínre.

Az ásványvizek csoportjába sorolunk minden olyan, a föld mélyéből feltörő vizet, amelynek az oldott ásványianyag-tartalma magas. Az ásványvíz komplex összetételű folyadék, a vízmolekulák mellett oldott szervetlen anyagok, szerves anyag- és gázmolekulák, mikroorganizmusok, mikroszkopikus méretű szerves és szervetlen anyagszemcsék is megtalálhatóak benne. A Föld vegyi elemeinek nagy része jelen van a különböző ásványvizekben, a nagyobb mennyiségben lévők közé tartozik a hidrogén-karbonát (HCO_3^-), klorid (Cl^-), szulfát (SO_4^{2-}), jód (I^-), bróm (Br^-), fluor (Fl^-), nátrium (Na^+), kálium (K^+), kalcium (Ca^{2+}), magnézium (Mg^{2+}), vas (Fe^{2+}; Fe^{3+}), lítium(Li^+), alumínium(Al^{3+}). Főleg a vulkáni területeken szén-dioxid (CO_2) is található az ásványvizekben oldott állapotban, egy része szénsavat alkot. A köznyelv Székelyföldön minden ásványvizet borvíznek nevez, de nem minden ásványvíz borvíz. Hagyományosan borvíznek a savanyú ízű,

Hargitafürdő, 1940 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

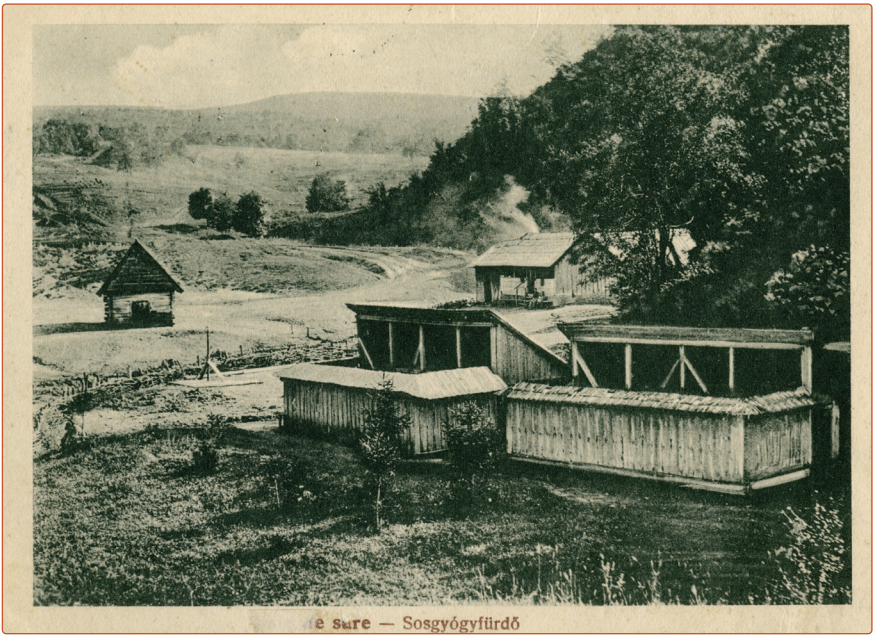

Sósgyógyfürdő, Székelykeresztúr, 20. század eleje (MMM)

vasas, szénsavas források vizét nevezik, de külön kategóriába sorolható a ként tartalmazó büdös víz, a sós víz, valamint a szejkés víz, amely megnevezést a fehéres, zavaros, kéntejes vizekre használnak, de szejkésnek nevezik az alacsonyabb szénsavtartalmú borvizeket is.

A borvizek jótékony hatását a helyiek már nagyon régóta ismerik, és rendszeresen használták gyógyító célokra a történelem folyamán. A borvizeket gyógyfürdőként és ivókúrára egyaránt használták. Fürdőzés során a gyógyvíz alkotóelemeinek egy része a bőrön át a vérkeringésbe kerül, így a szervezet minden részében ki tudják fejteni hatásukat. Ivókúrával az oldott ásványi anyagok a gyomor és a bélrendszer működésére, a szervezet só- és vízháztartására, illetve a kiválasztó szervekre hatnak pozitívan.

https://biblioteca-digitala.ro

Összetételük alapján a régióban fellelhető borvizeket nyolc nagy csoportra oszthatjuk:

1. **Szénsavas vizek:** a székelyföldi borvizek gyakori összetevője a szénsav. A bőrön keresztül felszívódva tágítja a bőrben lévő hajszálereket, növeli a bőr vérellátását. Csökken a pulzusszám és a vérnyomás, javul a szív teherbíró képessége. Ivókúra során serkenti a gyomornedv-elválasztást.
2. **Földes-meszes savanyúvizek:** elősegítik a gyomorsav-képzést. Segítséget nyújtanak a gyomor-és bélrendszer, valamint a húgyutak hurutos megbetegedéseinél.
3. **Kénes vizek:** főként külsőleg alkalmazzák. Értágító hatással rendelkeznek, emellett jó hatással vannak a mozgásszervi betegségekre.
4. **Hidrogén-karbonátban gazdag, alkalikus (lúgos) vizek:** közömbösítik a gyomorsavat, csökkentik a vércukor-szintet. Fizikai igénybevétel esetén segítik az ásványi sók egyensúlyának visszaállítását.
5. **Vasas vizek:** a vashiány okozta vérszegénység kiegészítő kezelésében segítenek.
6. **Szulfátos vizek:** a bélműködésre vannak jótékony hatással, hidrogén-karbonáttal együtt serkentik az epe termelődését és ürülését.
7. **Konyhasó (NaCl) tartalmú vizek:** serkentik a bélmozgást, a bél víz- és elektrolit-kiválasztását, valamint az epeelválasztást.
8. **Radioaktív vizek:** a néphit fiatalító hatást tulajdonít a radioaktivitásnak. Fürdő- és ivókúra formájában is alkalmazzák őket, fájdalomcsillapító hatásúak, a belső elválasztású mirigyek működését és az anyagcserét befolyásolják.

Bálványosfürdő, Transilvania forrás

https://biblioteca-digitala.ro

Szováta, Vörös-tó

A borvízforrások környékén élők régóta kihasználták ezen gyógyvizek különleges hatásait, a szervezett és orvosi alapokon nyugvó fürdő- és ivókúrákra viszont egészen a 19. század közepéig kellett várni.

https://biblioteca-digitala.ro

A fürdőre járás története

A volt Osztrák-Magyar Monarchia területén minden körülmény adott volt a gazdag fürdőkultúra kialakulására. A vulkáni utóműködések révén a földből előtörő számtalan ásványvízforrás mellett a mérsékelt éghajlat, változatos domborzat, gyönyörű természeti környezet mind kellett ahhoz, hogy létrejöjjön az a sajátos jelenség, amit fürdőéletnek hívunk.

A Székelyföld területén gazdagon jelenlévő hideg és meleg források, gyógyító hatású ásványvizek közül sokat már a Római Birodalom idején is ismertek. Később, a középkor és kora újkor időszakában főleg a közvetlen környezet által használt, „parasztfürdőnek" nevezett kis fürdők működtek (általában kis, földbe vájt medencék, oldaluk fával vagy vesszőfonattal megerősítve/bélelve).

Kászonújfalu, Sóskút-fürdő

https://biblioteca-digitala.ro

Általában nem tudjuk pontosan, hogy egy-egy forrást, borvizes helyet mikor kezdtek használni a környék gyógyulni vágyó lakosai.

A jellegzetes, monarchiabeli fürdőkultúra gyökereit a 18. század utolsó harmadában találjuk. Mária Terézia (ur. 1740–1780) idejében kezdődött az ásványvizek tudományos elemzése, gyógyhatásaik kimutatása. 1763-ban elrendelte, hogy a megyék és városok orvosai írják össze és elemezzék a működési területükön lévő gyógyvizeket. Ebből született meg 1777-ben az első birodalmi fürdőkalauz, a *Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*, amelyet Heinrich Johann Nepomuk von Crantz bécsi orvos, tanár foglalt össze.

II. József (ur. 1780–1790) a gyógyvizek, fürdők és az ásványvíz-kereskedelem ügyét állami szintre emelte, rendeletekkel szabályozva azokat. Ferenc császár (ur. 1792–1835) támogatta a Habsburg Birodalom területén lévő ásványvizek palackozását és a fürdőhelyek kiépítését, az ő uralkodása alatt kezdett kibontakozni a fürdőélet. Egyes fürdők nagyobb népszerűségéhez hozzájárult, ha az uralkodó, vagy az uralkodócsalád tagjai szívesen látogatták. Ferenc császár

Tusnádfürdő, Fő-sétány, 20. század eleje (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

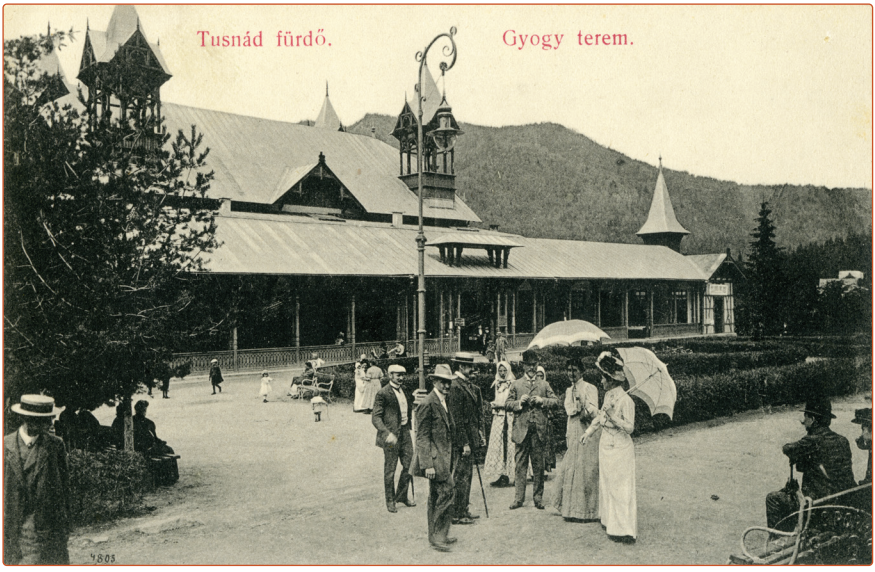

Tusnádfürdő, Gyógyterem, 1911 (MMM)

testvérei közül János főherceg sokat időzött fürdőhelyeken, több kevésbé ismert fürdőt is meglátogatott, József nádor jóvoltából pedig a magyarországi fürdők látogatottsága növekedett.

A térség természeti adottságainak tényleges kihasználásához szükség volt a felvilágosodás és a romantika természetkultuszára, a fejlődésnek indult modern orvostudományra és vegyészetre, ennek hozadéka volt a gyógyvizek tudományos felfedezése. Az évszázadokig ösztönösen és tapasztalatok útján használt vizeket elkezdték tudományos megalapozottság szerint és kúraszerűen alkalmazni. A fürdőgyógyászat kezdeteinél Vincenz Prießnitz osztrák földműves (1799–1851) és Sebastian Kneipp német katolikus pap (1821–1897) nevét fontos megemlíteni. Prießnitz 1826-tól az általa alapított gräfenbergi fürdőben kezdett hidegvíz-kezelést alkalmazni, ami a század közepéig meghatározta a fürdőgyógyászatot. Kneipp hideg és meleg víz váltakozva történő alkalmazásán alapuló hidroterápiát fejlesztett ki, ezt később dietétikai kúrával bővítette.

A természetben töltött idő fontossá válása és a tudományos fejlődés mellett a fürdőélet kialakulásához az életmód megváltozása is szükséges volt.

https://biblioteca-digitala.ro

Homoródfürdő, Rákossy étterem, 1940-es évek eleje (MMM)

A polgárosodás magával hozta a munkaidő és szabadidő határozott különválását, a kemény munkát követő kikapcsolódás, vakáció igényét.

Általában májustól szeptemberig tartott a fürdőidény, a fürdővendégek több hétre, sokszor teljes háztartással együtt áttelepültek a választott fürdőhelyre. Volt, aki gyógyulni vágyott, más a kikapcsolódást kereste, vagy éppen mindkettőt. Minden fürdőn volt fürdőorvos, aki előírta az ott tartózkodás alatt követendő ivó-, fürdő-, és magaslati helyek esetében a levegőkúrát.

A fürdőhelyeken a vendég napja az ivókúrával kezdődött, kora reggel. A gyógyvizet lehetőleg éhgyomorra kellett fogyasztani, két-nyolc decit, esetenként kecske-, bivaly vagy tehéntejjel keverve, az orvos utasításainak megfelelően. Ezt komótosan, sétálgatás közben kortyolgatták el. A séta fontos volt, a fürdőorvosok ivókúra közben ellenőrizték, hogy a vendégek azt megfelelőképpen teljesítik vagy sem.

Rendszerint délelőtt került sor a fürdőkúrára. A kúra során az erre kialakított helyiségben, kádfürdőben kezelték a vendéget, de ide tartozott a tükörfürdő (medence) is. A medencék és a kádfürdők napi nyitvatartása fürdőhelyenként

https://biblioteca-digitala.ro

Málnásfürdő, 20. század eleje (MMM)

változott, ahogy a fürdőzők nemek szerinti elkülönítése is. Sok helyen különböző órákban fürdőzhettek a nők és a férfiak.

A magaslati és tengerparti fürdőhelyeken vált inkább bevett szokássá a levegőkúra, amely a tüdővész megelőzése és gyógyítása miatt terjedt el. A friss levegőn való sétán, üldögélésen kívül több helyen alkalmaztak légsátrakat. Ezek kis deszkaházak voltak, egyik oldalukon fából készült ráccsal. A páciens pokrócokba takarva aludt itt, a friss levegőn.

A fürdőhelyeken általában a helyes táplálkozás is a kúra részét képezte. Az étrendet a fürdőorvosok állították össze, sok esetben személyre szabottan, ivókúrával összevonva. A lényeg mindig a mértékletesség volt, különösen, ha a vendég ivókúrát is tartott. A vendégek közül volt, aki fogyni, más hízni szeretett volna, a fürdőorvos ennek megfelelően rendelte el számára a diétát, de voltak általánosan kerülendő vagy javallott ételek is. Az „á la carte” kiszolgálás mellett a 19. század végére általánosan meghonosodott a penziórendszer, ezzel olcsóbbá vált az étkezés.

A balneológia – a gyógyvizeknek, ásványvizeknek leírásával, osztályozásával, az emberi szervezetre gyakorolt hatásával, valamint gyógyító célokra történő alkalmazásával foglalkozó tudományág – fejlődésével a fürdőorvosi pozíció egyre nagyobb elismertséget kapott. Ez hosszas folyamat volt, több helyen

https://biblioteca-digitala.ro

még a 19. század nagyrészében is borbélyok, felcserek, fürdőmesterek látták el a tisztséget, vagy általános orvosok, szakirányú képesítés nélkül, akik a fürdőszezon lejártával saját praxist vittek. Így a fürdőorvosokat sokáig nem övezte megbecsülés. A helyzet a század végére javult. Gyarapodott a szakismeret, balneológiai kézikönyvek jelentek meg. 1882-ben balneológiai szakbizottság alakult, ebből jött létre 1891-ben a Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesülete. A nagyobb fürdőhelyeken már több orvos is tevékenykedett hivatásszerűen, egész évben ellátva a fürdőorvosi feladatokat.

Szováta, Medve-tó, 1917 (MMM)

A kúra nem töltötte ki teljes egészében a fürdővendég napját, a fürdőhely üzemeltetőjének megfelelő szabadidős tevékenységekről is gondoskodnia kellett. Már a reggeli ivókúra alatt játszott a zenekar, amíg a vendégek lassú séta közben kortyolták az előírt mennyiségű gyógyvizet. A szezon alatt vándor színtársulatok járták a fürdőket, nagyobb helyeken állandó színház is működhetett. Bálokat, kirándulásokat szerveztek, lehetőség volt vadászni vagy horgászni. A 19. század végére divatos időtöltéssé vált a tenisz, így a nagyobb székelyföldi fürdőkön is épült teniszpálya. A szállodában vagy vendéglőben volt a gyógyterem, egy közösségi tér, ahol a vendégek olvashattak, beszélgethettek, kártyázhattak.

Erdélyben, azon belül Székelyföldön is kialakult a fürdőre járás kultúrája, de a térség kiváló adottságai ellenére a Monarchia nyugatabbra lévő fürdőihez

https://biblioteca-digitala.ro

képest lényegesen lemaradt, a gyógyvizek többsége a 19. század közepéig csak lokálisan volt ismert, parasztfürdőként működtek. A szegényes infrastruktúra miatt a székelyföldi fürdők nehezebben voltak megközelíthetőek, nem voltak megfelelően kiépítve, így kényelem terén is lemaradtak. Mindez csekélyebb látogatószámmal járt együtt. A rengeteg székelyföldi borvizes hely közül a 19. század közepétől négy fürdőhely épült ki jelentősebben: Borszék, Tusnádfürdő, Előpatak és a 19-20. század fordulójára Szováta. A vasútvonalak kiépülése után a vonat hozott is távolról jött vendégeket, de sok tehetősebb székelyföldi vendég inkább a távolabbi, nagyobb fürdőhelyekre utazott.

https://biblioteca-digitala.ro

Székelyföld nagyobb fürdői

Előpatak

A fürdő Erdővidéken fekszik, a mai Kovászna megyében. Vasban rendkívül gazdag vizének köszönhetően már a 18. század második felében felfigyeltek rá, a környékbeli nemes családok villákat építettek a borvízkutak közelében. Kiépülése viszont a 19. század második felében kezdődött, fénykorában az előpataki fürdő volt Székelyföldön az egyik leginkább látogatott. Hideg- és melegvizes medencéje is volt, de a fő hangsúlyt az ivókúrára fektették. A 19. század végéig a nagyobb székelyföldi fürdők közül Előpatak volt a legkönnyebben megközelíthető, a földvári vasútállomásról egy órányi kocsiút vezetett oda.

Előpatak, 1907 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

A fedett és nyitott hideg fürdők külön férfi és női részleggel rendelkeztek. Ivókúrára leginkább az Anna-kutat vagy főkutat és a József főherceg-forrást használták, az Anna-kút vizét palackozták is. Kancsókkal merítették ki a vizet a kútból, onnan töltötték a vendégek poharába. A Diana-forrás vize a meleg fürdőházat látta el, amelyben az 1900-as évek elején 14 kabin volt fa, cement és porcelán kádakkal. A fürdőn az igazgatóság által működtetett szálloda nem volt, de több, magánkézen lévő szálláshely közül válogathattak a vendégek. Két helyen étkezhettek, a vendéglőben és a gyógykonyhán, ahol gyomor-, bél- és májbetegeknek készült diétás ételeket főztek.

„A fürdőtelepen végig sétálva, egymásután tűnnek fel előttünk a gróf Nemes-féle meleg fürdőház, gyógyterem nagy főépülete, mellette a József-forrás az igazgató és fürdőorvos lakása, a gyógygymnastikai intézet, a gyógykonyha, a nagy vendéglő, a patak túlsó oldalán a különböző szélben épült csinos magánházak és szállók egész sora, az ásványvízkezelőség, a fedett sétahely 600 vendég számára, gyógytár, mellette a hírneves főkút-forrás, a posta- és távirdahivatal, a nagy Bogdán-ház, a svájczi ház, a Béldy, Székely-féle csinos házak

Előpatak, Főkút, 1905 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Előpatak, Lobogó-fürdő, 1908 (HRM)

sat. A házakban, villákban, melyeket jelenleg a fürdő igazgatósága egységesen kezel, 1 kor.-tól 6 k-ig nagyon csinos és jól berendezett szobák kaphatók." (Erdély, 1902, XI. évfolyam, 1-12. szám)

A második világháború után Előpatak hanyatlása is bekövetkezett. Napjainkban a fürdő a Borvizek útja projekt keretén belül felújításra került, de a falu infrastruktúrája nem alkalmas nagyszámú fürdőközönség kiszolgálására.

Borszék

Borszékfürdő gyönyörű, fenyvesek övezte völgyben fekszik Gyergyószék északi felében, ma Hargita megye részeként. Számos forrása mellett környezete teszi ideális fürdőhellyé.

Elzárt fekvése miatt megközelítése nehézkes volt. 1909-ig, amikor ezt a fürdőt is elérte a vasút, a legközelebbi vasútállomás a moldvai Piatra Neamț-on volt, 85 km-re Borszéktól. A szászrégeni állomás 95, míg a brassói 189 km-re

https://biblioteca-digitala.ro

Borszék, 1930 (MMM)

helyezkedik el a fürdőhelytől. A vasútállomástól még többórás postakocsiút várt a vendégekre.

A borszéki ásványvíz palackozása több, mint kétszáz éves múltra tekint vissza, és a mai napig ezt a vizet palackozzák Székelyföldön a legnagyobb mennyiségben. Valentin Günther és Anton Zimmethausen bécsi polgárok elhatározták, hogy vízkereskedésbe kezdenek, és 1804-ben Ditró és Szárhegy Közbirtokosságtól bérbe vették Borszék területét. Felépítették az üveggyárat és 1806-ban már helyben gyártották a borvizes üvegeket. Dr. Szilvássy Jánostól, Borszék fürdőorvosától tudjuk, hogy 1889-ben már összesen 3.161.916 üveg borvizet palackoztak. A „borvizes emberek" körülbelül kétmillió palackot szállítottak ki Erdély-szerte, a többit exportálták a Balkán-félszigettől Észak-Amerikáig.

A fürdőtelep Alsó- és Felső-Borszékből állt. Az utóbbi volt a tulajdonképpeni fürdőtelep, míg Alsó-Borszéken volt az üveggyár, a zúzó- és fűrészmalom, a kőszénbánya, valamint itt voltak a hivatalok és a munkáslakások.

https://biblioteca-digitala.ro

A fürdő lakhatási viszonyai a 19-20. század fordulóján megfeleltek a középosztály igényeinek és pénztárcájának. 1894-ben 40 nyaralója volt 500 szobával. Azok a vendégek, akik nem vittek saját háztartást a fürdőn, több vendéglő közül válogathattak. Ebben az időben hét ivóforrást használtak, ezek közül legnagyobb arányban a Főkutat és a Kossuth-kutat. Négy hideg, szénsavban bővelkedő forrásra tükörfürdőt (medencét) építettek, ezek voltak az Ó-Sáros, Új-Sáros, Lázár és Lobogó. *„Jobban mondva maguk a bővizű borvizforrások vannak tükörfürdőkké átalakítva, úgy, hogy a fürdőző a frissen felbugyogó forrásban fürdik, mely nagy erővel tör elé, az ökölnyi szénsav-buborékok a víztömeget folytonosan mintegy forrásban, lobogásban tartják, — innen nevük is." (Erdély, 1894, III. évfolyam 6. szám)* Ezeken kívül meleg fürdőháza is volt Borszéknek. Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya" 1882-ben itt töltött pár hetet, a nyaralás végén hangversenyt rendezett a fürdővendégeknek. A fürdőn Jászai Mari színésznő is többször megfordult.

Borszék, Főkút, 1947–1965 között (MMM)

A második világháború itt is nagy károkat

https://biblioteca-digitala.ro

okozott. A szocializmus idején a fürdőt államosították, a folyamatos állagromlás ellenére a szabályozott üdültetés miatt itt volt vendégforgalom, 1989 után viszont a fürdőtelep működése megállt. A 2000-es évektől kezdődően a fürdőváros egyre több részét újították fel.

Borszék, ásványvíz-palackozás, 1963 (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

Tusnádfürdő, 1922 (MMM)

Tusnádfürdő

Magas hegyek között, szűk völgyben, Csíkszék déli csücskében fekszik Tusnádfürdő, a mai Hargita megyében. Védett, fenyvesekkel körülvett fekvése miatt ideális környezet a pihenni, gyógyulni vágyóknak.

Savanyú vize korábbról ismert – a területet valószínűleg a rengeteg feltörő borvízforrás miatt Beszédesmezőnek nevezték a helyiek –, de fürdőhellyé alakulása az 1840-es években kezdődött, amikor egy erre a célra alakult részvénytársaság megvásárolta a terület haszonélvezeti jogát.

1897-ben kiépült a Sepsziszentgyörgy – Csíkszereda vasútvonal, ezzel Tusnádfürdő lett az egyetlen, vasútállomással rendelkező székelyföldi fürdőhely. Korábban a legközelebbi vasútállomásokról, Sepsiszentgyörgyről vagy Ágostonfalváról bérkocsival lehetett eljutni a fürdőre.

https://biblioteca-digitala.ro

Tusnádfürdő, Gyógyterem, 19. század vége (MMM)

Számos borvízforrása mellett mofettái miatt is látogatták. A Tusnádfürdőt körülvevő erdőkben sétautakat alakítottak ki, környéke bővelkedik kirándulóhelyekben.

„A fürdő-telep központja a hosszú, födött sétány. Ehhez csatlakozik a tágas gyógyterem, társalgó-, olvasó- és étkező-helyiségekkel. Ezzel szemben áll magaslaton az 1889-ben épült nagy és díszes fürdőház, négy nagy tükör-fürdővel, négy hideg szalon-fürdővel, tizennégy csinos porcellán-káddal, jó zuhanyokkal s felszerelt massage-teremmel." (Fővárosi Lapok, 1892. 07. 17., 197. szám)

Hasonlóan a többi nagyobb fürdőhelyhez, Tusnádfürdőt is látogatták a szocializmus évei alatt, utána viszont fokozatosan lepusztult. A 2000-es években elindult fürdőfejlesztés újbóli fellendülést hozott, Tusnádfürdő ismét országos érdekeltségű fürdővé vált.

https://biblioteca-digitala.ro

Tusnádfürdő, 1963 (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

Szováta

A mai Maros megyében, a hajdani Marosszék keleti határa mellett elhelyezkedő Szováta sós tavainak első írásos említései a 18. századból származnak, de a sós vizet gyógyhatása miatt korábban is használták. A talajban lévő só oldódása révén, amelyet a területen lévő patakok nagyban elősegítenek, bemélyedések keletkeznek, ezekben felgyűlik a sós víz, tavakat hozva létre.

Az első szervezett szovátai fürdőt a 19. század második felében építette fel Veress József Géra-fürdő néven, amely tükörfürdővel és kádfürdőkkel rendelkezett. A fürdő mellett lakóépületeket húztak fel, mellettük vendéglő és táncterem létesült. A Géra-fürdő köré alakult ki az Alsó-telep. Szováta legrégebbi tava, a Fekete-tó partjára Veress fürdőkabinokat épített. A század végére fürdővillák is épültek ide, és megjelentek Szováta első szállodái.

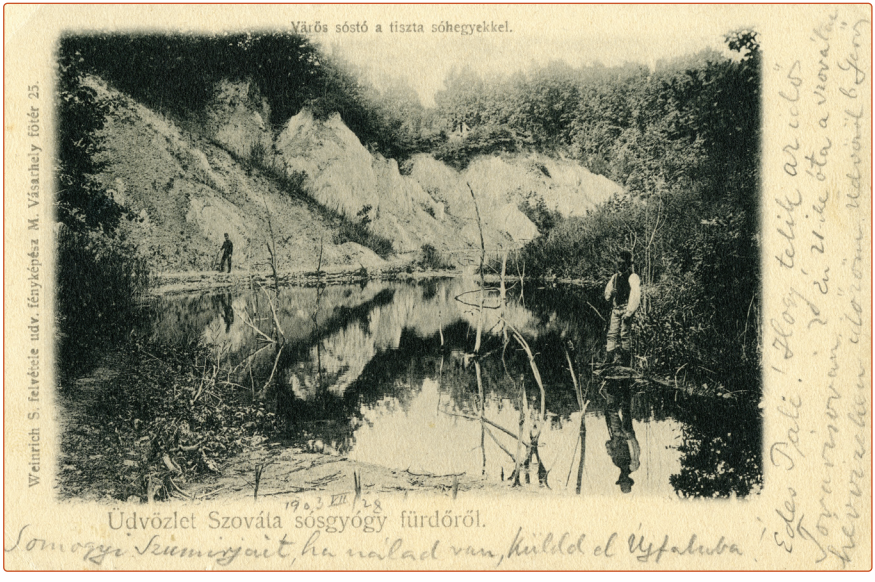

Szováta, Vörös-tó, 1903 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Szováta, Fekete-tó, 1906 (MMM)

Szováta legismertebb tava, a Medve-tó 1875–1879 között jött létre. A területen lévő föld alatti patak eldugult, a fölötte lévő kaszáló pedig beomlott. Az így keletkezett dolina a területet behálózó patakoknak és az esőzéseknek köszönhetően elkezdett vízzel feltelni, feloldotta a környező sóhegyeket. A sós tóba beömlő édesvizű patakoknak köszönhető a heliotermikus jelenség kialakulása. A tó mélyén a só koncentrációja nagyon magas, ez a felszín felé haladva csökken. A tavat tápláló patakoknak köszönhetően a felszíni édesvíz-réteg elnyeli és a felsőbb rétegekben elraktározza a napsugarak hőenergiáját. Ez a fürdőszezon előtt érvényesül leginkább, amikor a fürdőzők még nem kavarják fel a vizet. A Medve-tó a legnagyobb sóstó, amely ezzel az igen ritka tulajdonsággal rendelkezik.

A Medve-tóban rejlő lehetőségeket Sófalvi Illyés Lajos ismerte fel először, 1894-ben építette fel saját villáját a tó partján. Kizárólagos használati jogot, majd fürdőengedélyt szerzett, 1900-ban megalapította Felső-Szovátát. A tavat kezdetben Illyés-tóként emlegették. Eleinte egy 14 szobás szálloda állt a vendégek rendelkezésére, valamint 15 fürdőfülke, de a nagy érdeklődés miatt hamar újabb

https://biblioteca-digitala.ro

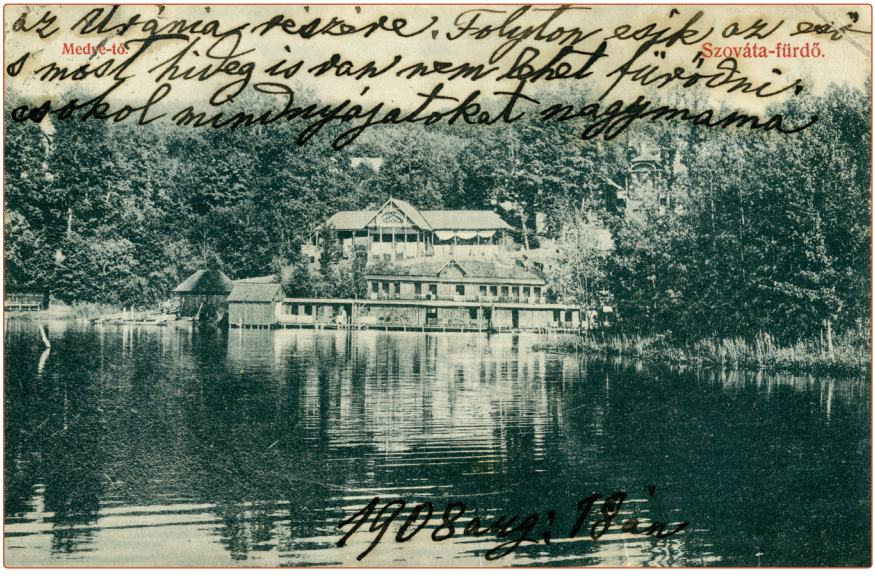

Szováta, Medve-tó, 1908 (MMM)

építkezésekre volt szükség, így már a következő idényre még 15 fürdőfülke létesült, valamint meleg kádfürdők, melyekbe a Medve-tó vizét szivattyúzták, majd egy nagyobb szállodát is építettek. Az egyre nagyobb számban idelátogató fürdőközönségnek és a fejlesztéseknek köszönhetően Szováta gyors ütemben fejlődött Európa-szerte híres fürdővárossá.

A századforduló környékén sok neves vendég fordult meg Szovátán. A kor híres színésznője, Jászai Mari az 1905–1907-es években töltötte itt a fürdőszezont. A művésznő hosszú, kék fátylas kalapjában tutajozott a Medve-tavon, élvezve a sós levegőt, és ha valaki dohányzott a közelében, azonnal kiütötte kezéből a szivart. Bálokat és művészi estélyeket szervezett a fürdővendégek körében, amelyeknek bevételét egy kút építésére ajánlotta fel, így épült meg Szovátán a Jászai Mari nevét viselő Mária-forrás.

A második világháború jelentős károkat okozott Szovátán, de ezt követően az 1980-as évekig fejlődése töretlen. Egy rövid hanyatlást követően 1989 után külföldi részvényeseknek köszönhetően ismét fellendült, ma is az ország egyik leglátogatottabb fürdőhelyének számít.

https://biblioteca-digitala.ro

Szováta, Medve-tó, 1909 (MMM)

Szováta, Csónakázás a Medve-tavon, 1909 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Szováta, „Tutajok” a Medve-tavon, 1920 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Kisebb fürdőhelyek

A nemzetközileg is ismert négy nagyobb fürdő mellett nem szabad megfeledkeznünk a kisebb fürdőhelyekről sem, amelyek a helyi fürdőéletben nagyon is fontos szerepet töltöttek be.

A történelmi Háromszéken, a mai Kovászna megyében érdemes útba ejteni **Bálványosfürdőt**. Ez alatt a név alatt jelenleg három üdülőhelyet kell értenünk, a torjai Büdös-fürdőt, a Csiszár-fürdőt és a Transilvania-fürdőt. Viszonylag későn épült ki, a 19. század közepéig csak a környékbeliek ismerték vizeinek, gyógyító gázokkal teli barlangjainak jótékony hatását. A területen először a Sósmezőn jelentek meg parasztfürdők, a gyógyulni vágyók kezdetleges sátrakban, ácsolt fa-tákolmányokban kerestek menedéket, később faházikók épültek.

Bálványosfürdő, 1913 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

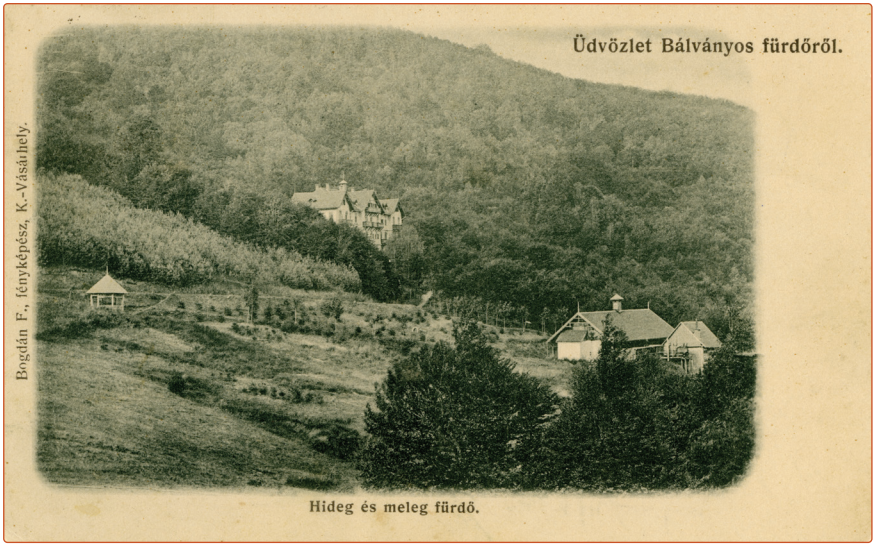

Bálványosfürdő, 1906 (MMM)

Ezt nevezték Büdös-fürdőnek. Itt épített a század végén báró Apor Gábor jól felszerelt gyógyszállót, melyben vízgyógyintézet is működött, Büdös-fürdő helyett pedig elkezdték Bálványos-fürdőként emlegetni. A Bálványos-patak völgyében felépítették az első magyar szénsavgyárat. A Büdös-barlangból kiáramló gázt csővezetéken juttatták a gyárba, ahol cseppfolyósították és palackozták. A fürdő az első világháború után hanyatlásnak indult. A fürdőépületet lebontották, az 1930-as években tüdőszanatórium épült a helyén. Ezt az 1970-es években megszüntették, szállodává alakították. Jelenleg itt működik a Bálványos Resort szállodakomplexum és gyógyfürdő.

Bálványosvár alatt a 19. század közepén jött létre a Várpadi-feredő. Ez a 20. század első felében a Transilvania bank tulajdonába került, így Transilvania-fürdő lett a neve.

A századforduló környékén Csiszár Dénes kézdivásárhelyi szeszgyáros a Csoma-hegy oldalában fürdőt létesített. Ezt a szocializmus idején államosították, a kisebb fürdőhelyek nagy részétől eltérően itt ebben az időszakban is élénk fürdőélet folyt. A fürdő jelenleg Csiszár Dénes ükunokáinak tulajdonában van, akik igyekeznek visszahozni régi fényét.

https://biblioteca-digitala.ro

A Torja településhez tartozó üdülőtelep különlegességét – ásványvizei mellett – legfőképpen a nagyszámú széndioxid-feltörés adja, a büdös-gödrök vagy mofetták. Ezek a vulkáni utóműködéseknek köszönhető jelenségek. Gyógyhatásait már a római fürdőkultúra is ismerte és használta. Főként szív- és érrendszeri betegségek, ízületi bántalmak kezelésénél alkalmazzák. Használata megfelelő körültekintés nélkül veszélyes. A Büdös-hegy oldalában, a Sósmező fölött található Büdös-barlang nevét a kén-hidrogénnel és más nemes gázokkal keveredő szén-dioxid jellegzetes, záptojáshoz hasonlító szagáról kapta. Jókai Mór ezt nevezi a „pokol tornácának" Bálványosvár című regényében. Gyógyhatásainak felfedezése előtt a barlang belsejében lerakódott kén bányászták. A barlangban lévő gáz jótékony hatásai mellett a falain kicsapódó vizet a szem betegségeinek gyógyítására használták.

A Büdös-hegy oldalában számos, rendkívül változatos összetételű borvízforrás található. Ezeknek a vizeknek egyik jellegzetessége, hogy nagyon hidegek. Pár perces tartózkodás javallott csak, viszont nagyon hasznosak a reuma megelőzésében. A szénsav mellett rendkívül gazdagok vasban. A térség legritkább

Sugásfürdő, 1909 (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Sugásfürdő, 1930-as évek (SzNM)

ásványvizei az Apor lányok feredője, más néven a Timsós-fürdők területén vannak. Egész Európában csak ezen a területen találhatóak kénsavat tartalmazó források. A területen néhány természetes radioaktív hatással rendelkező forrás is fellelhető.

Bálványosfürdőt gyönyörű természeti környezete is népszerű hellyé tette és teszi a mai napig a kikapcsolódni vágyók számára, számos kirándulási lehetőséggel. A közelben található a Szent Anna-tó, Közép- és Kelet-Európa egyetlen vulkanikus eredetű tava.

A szocializmus bukása után itt is hasonló folyamat indult el, mint oly sok más fürdő esetében, a természet lassan visszavette a fürdőket. Napjainkra viszont, ha nem is teljesen, de részben sikerült visszaállítani a Bálványos régi fényét.

Sepsiszentgyörgytől néhány kilométerre, a Baróti-hegységben található az inkább a helyiek által látogatott fürdőtelep, **Sugásfürdő**. Ez is a 19. század második felében épült ki. Egyik nevezetessége a Gőzlő- vagy Gyilkos-barlang, ahol

https://biblioteca-digitala.ro

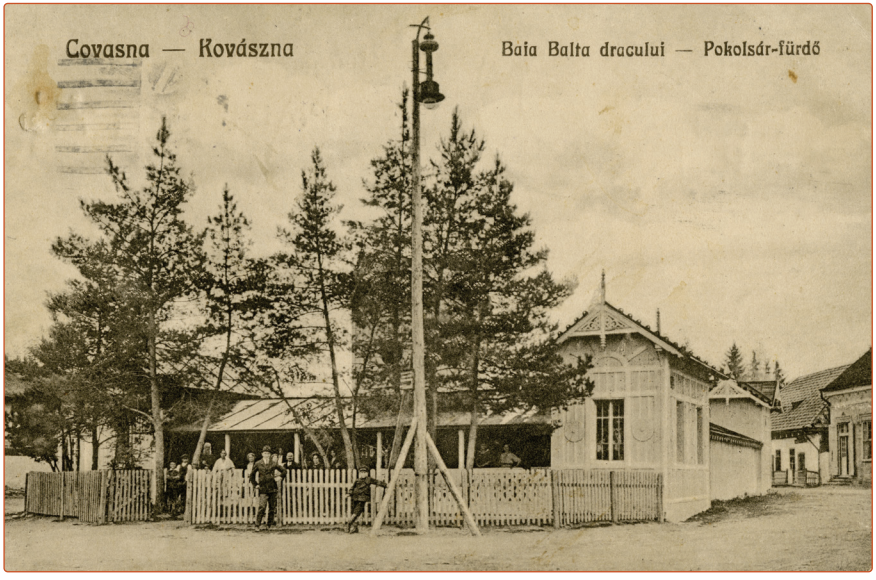

Kovászna, Pokolsár-fürdő, 1920-as évek (MMM)

a folyamatosan szivárgó szén-dioxidban reumával küzdők kerestek gyógyulást. Forrásai ivókúrára és fürdőkúrára egyaránt alkalmasak, gyomor-és bélbántalmak kezelésére, reumás bántalmakra, szív-és érrendszeri betegségekre használatosak. Sugásfürdő a 2000-es évek elején a Borvizek útja elnevezésű program keretein belül újult meg, és azóta is töretlen népszerűségnek örvend, főleg a helyiek körében.

Háromszéken járva semmiképpen nem mehetünk el **Kovászna** városa mellett. Kovásznát számos ásványvízforrása miatt nevezik az „ezer borvizek városának". Régi piacterén utóvulkáni tevékenységeknek köszönhetően különleges forrás jött létre, az úgynevezett Pokolsár. A folyamatosan feltörő szén-dioxid okozza az iszapvulkán állandó fortyogását, az idők folyamán többször kiöntött, elárasztva a főteret. 1881-ben nyitották meg itt a Pokolsár Fürdőintézetet. Kovásznán a 19. században és a 20. század elején aktív fürdőélet folyt, mind a pokolsarat, mind a helyi borvizeket gyógykezelésekre használták. Napjainkban nincs közfürdő a városban, és az eltömítés következtében

https://biblioteca-digitala.ro

Kovászna, Pokolsár-fürdő, 1901 (MMM)

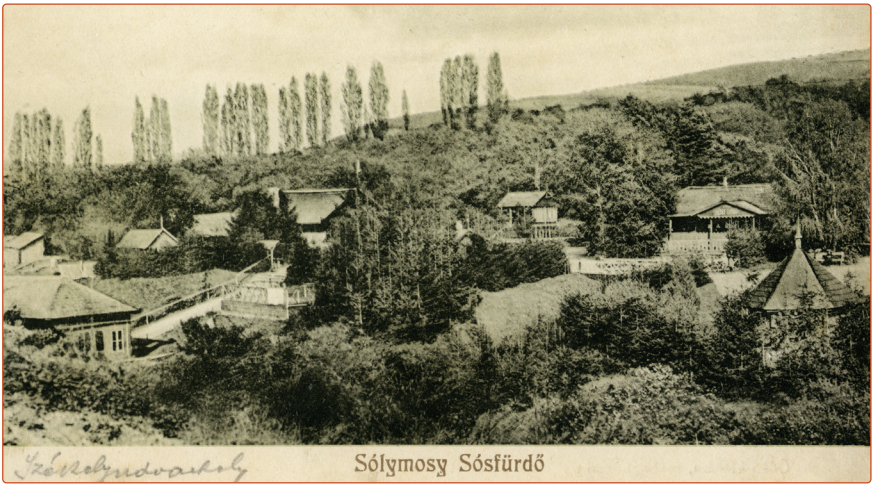

Székelyudvarhely, Solymossy-fürdő, 1900–1912 között (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Székelyudvarhely, Solymossy-fürdő, 1897–1910 között (HRM)

a pokolsarat sem lehet kezelésre használni, mindössze a város főterén, lefedett létesítményben lehet megtekinteni az Európában egyedülálló jelenséget. Mindazonáltal, a város a mai napig a szív- és érrendszeri betegségek kezelésének egyik központja, köszönhetően a kivételes minőségű levegőjének is.

Hajdan Udvarhelyszék központján, **Székelyudvarhelyen** is működtek fürdőhelyek, ezek közül mára már csak a város mellett lévő Szejke maradt fenn.

A **Solymossy-fürdőt** (Sóskerti fürdő) Solymossy János gyógyszerész alapította 1879-ben. Hideg sósfürdő volt, egy 24 köbméteres, deszkaburkolatú medencével. 1897-ben Solymossy Endre tulajdonába került, aki felújította és meleg sósfürdőt is létesített a területen. A fürdőt 1912-ben egy földcsuszamlás lerombolta.

A **Gergely-féle fürdőt** (Fernengel-féle Sósfürdő) 1892-ben alapították a Nagy-Küküllő bal partján. Tükörfürdő és 12 kád tartozott hozzá. 1919-ben Fernengel Gyula kereskedő vásárolta meg és újította fel. 1944-ig működött.

https://biblioteca-digitala.ro

Székelyudvarhely, Gergely-féle fürdő, 20. század eleje (HRM)

Székelyudvarhely, Fekete-tó, 20. század közepe (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

Székelyudvarhely, Fekete-tó, 20. század közepe (HRM)

A **Fekete-tó** kiépítetlen, deszkaburkolatú fürdő volt az egykori Kollégium-kert közelében, a vasút mellett. Vize iszapos, metánnal telített. Forrása az 1950-es évekre eltömődött.

A változatos összetételű szénsavas borvizekkel és sós forrással rendelkező **korondi fürdő** a 18. század és a 20. század első évtizedei között működött. A források szerint a korondi vizet palackozták először a székelyföldi borvizek közül, 1792-től. Más fürdőkhöz hasonlóan a 19. század közepére

https://biblioteca-digitala.ro

Korond, Főkút, 1920 után (MMM)

Korond, 1963 (HRM)

lett élénk forgalmú gyógyfürdő. A fürdő az első világháború után romlásnak indult. A második világháború előtt magánkézre került, akkori tulajdonosa kukoricával vetette be a területet. A 2010-es évek közepén újították fel a fürdőt, a Korond-Parajd Természetvédelmi Gondnokság kezdeményezésére.

Orbán Balázs úgy említi a Hargita-hegységben fekvő **Homoródfürdőt**, mint a 18. század közepének leglátogatottabb erdélyi fürdőhelye, amelynek fénye versenytársai, Korond, Borszékfürdő és Tusnádfürdő fellendülésével ugyan megkopott, de még a 19. század folyamán is kedvelt fürdőhelyként működött. Ásványvízforrásai közül kettőt ivásra, kettőt pedig fürdésre használtak, tükör- és kádfürdők formájában. A 19. század utolsó évtizedétől Koncz Ármin, székelyudvarhelyi gyógyszerész vette bérbe, aki a palackozott borvizet forgalmazta is. A második világháború után lassan a homoródi fürdő is az enyészeté lett, a szocializmus ideje alatt a fürdővillákban, nyaralókban üdülőtáborokat szervezték gyermekek számára. Jelenleg a Lobogó forrás mellett panzió, szabadidőközpont és sípálya működik.

https://biblioteca-digitala.ro

Homoródfürdő, Főkút, Hideg fürdő, 1900 körül (MMM)

Homoródfürdő, 1900 körül (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

A Sóvidék központjaként emlegetett **Parajd** sóbányájáról és sós fürdőiről ismert. Első fürdőmedencéi a felszíni sóbányászat során a bányászok által kivájt bányagödrök voltak, amelyek felteltek sós vízzel, így sós tavak jöttek létre. Ezeket a 17-18. században már Erdély-szerte ismerték. Egy 1761-ben bekövetkezett gátszakadás során a sós tavak vize a Kis-Küküllőbe folyt, megmérgezve annak élővilágát. Ez a fürdőhely felvirágzásának is gátat szabott, mely csak a 19. század végén indult újra fejlődésnek. Azóta szerencsére töretlen a fejlődés. Napjainkban is három fürdő várja a vendégeket, a sóbánya mélyén pedig a krónikus légúti bántalmakkal küzdők találhatnak gyógyulást.

Szejkefürdő gyógyvizeit a helybeliek már évszázadok óta használják, de nagyon sokáig csak „parasztfürdőként" működött. Az első ismert írásos említése Kibédi Mátyus István (1725–1802) *Diaetetica* című munkájának 1766-ban megjelent második kötetéből származik: „*Némelyekben a' közép természetü sóhoz holmi kénköves fejér föld is ragadott, a melly annak ízét és szagját sokat kedvetleníti, de a' laxáló erejét nagyon segíti; kivül is a' levező sebeket és bőrön*

Parajd, 20. század közepe (MMM)

https://biblioteca-digitala.ro

Parajd, 1963 (HRM)

való ki-ütéseket, ha mossák ezen vizből, inkább s hamarébb el szárasztja. Illyen Szombatfalvánál mind a' savanyu viz mind a büdös forrás, melly a' Tenger vizéhez sokat hasonlit."

Báró Orbán Jánosné Knechtel Eugénia 1866-ban vásárolta meg a Szejkefürdőt, 1871-ben ajándékozta fiának, Orbán Balázsnak (Székelylengyelfalva, 1829. február 3. – Budapest, 1890. április 19.), aki neki is kezdett az ekkor meglehetősen elhanyagolt állapotban lévő fürdő rendbehozásának, ráfordítva

https://biblioteca-digitala.ro

Szejkefürdő, 1920-as évek (MMM)

képviselői díjának egy részét. Felépíttette a Székely Mózes fejedelem nevét viselő Nagyvendéglőt az országút lengyelfalvi oldalán, amely egyszerre száz személy kiszolgálására volt alkalmas. A vendégek szórakozásáról is gondoskodott, a táncmulatságok mellett a vendéglőben kávészoba is volt „tekeasztallal" és könyvtár. Az épület előtt a korabeli fürdőhelyi divat szerint fedett sétányt építtetett. A vendéglő mellé épült 1872-ben a Kossuth-lak. Az általa épített kis villák történelmi személyiségek neveit kapták, mint Zrínyi Ilona-lak (ez volt Orbán Balázs magánháza), Rákóczi-lak, Mikes-lak. A fürdőház előtt parkot hozott létre, szökőkúttal. A régi, rozoga, fából készült fürdőépületek helyett kőépületeket emeltetett, a melegfürdőben 16 fürdőszoba volt 24 porcelánkáddal. A melegfürdő és a hidegvizes medence is az Attila-forrás vizéből táplálkozott, a Sarolta-forrás vize ivóvízként szolgált.

Nem csak az udvarhelyiek jártak a Szejkére, kis méretéhez viszonyítva szép számú fürdőközönsége volt. Fénykorában 340 főt tudott ellátni. Korabeli hírlapok a fürdő kivételesen alacsony árairól és családias hangulatáról tudósítanak.

https://biblioteca-digitala.ro

Orbán Balázsnak, 1890-ben bekövetkezett haláláig kedves tartózkodási helye maradt a Szejke. Végakaratának megfelelően itt is temették el. Halála után a végrendeletében megnevezett örökösök hosszas pereskedése alatt a fürdő lassan tönkrement.

Orbán Balázs sírhelye Szejkefürdőn, 1967 (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

Az 1970-es évek végéig Székelyudvarhely kuriózuma volt a bivalyok vontatta szekérrel történő borvízszállítás a Szejkefürdőről. A Sarolta-forrás fölött töltőház állt, itt töltötték minden hajnalban cserépkorsókba a Szejke-vizet a borvizes emberek. A korsókat a szekerek rekeszeibe rakodták és a bivalyok lassan baktatva vonultak a városba. Minden korsón volt egy szám, ez jelezte, hogy melyik családhoz tartozik. A kapualjakban már ott állt a szekéren lévő korsók üres párja.

Szejkefürdő, 1968 (HRM)

https://biblioteca-digitala.ro

Borvizes szekér, 1940-es évek (HRM)

A borvizes emberek kicserélték az üres korsót telire, a lassan döcögő szekereket meg sem kellett állítani. Az utolsó években traktor váltotta le a bivalyokat.

„Virrad... A Horvás és a Nagykő közötti völgyet lassan-lassan betölti a hajnali fény. Egyre tisztábban rajzolódnak ki a forrás melletti épületek körvonalai. A patakból felszálló pára foszlányai egyre jobban elütnek a parti fák és bokrok sötét foltjaitól. Hallgatnak az erdők. Néptelen a fehéren kigyózó farkaslaki ut. Egyszercsak egy rekedtes férfihang kiált bele a nagy csendességbe: — Hóha! Hó, Gyuri hó! Nyomában lassan haladó szekér súlyos recsegése, állatok lépésének tompa dobbanása, a hajtók kiáltásainak hangja feszül neki a kétoldalt emelkedő erdős, bokros domboknak... Hosszu évtizedek óta igy indul útnak az uj nap a Székelyudvarhely melletti Szejke-forrásnál. Legyen illatos levegőjű tavaszi hajnal, vagy kacagó nyári reggel, legyen ködös, sáros őszi virradat, vagy hófuvásos cudar téli éjszaka, úgy öt óra tájban megkezdődik a borvizes korsókkal megrakott szekerek kivontatása a városba vivő útra. A forrás az úttól nincs többre jó száz méternél, de ez a száz méter elejétől végig emelkedő. A két kisebb szekeret négy, a három nagyobbat hat bivaly huzza ki a kaptatón. Aztán elindulnak a furcsa

https://biblioteca-digitala.ro

skatulya alaku szekerek a város felé. Udvarhely népének javarésze még édesen alszik. Még állnak a műhelyben a gépek, üresek a hivatalok és az iskolák, néptelenek az üzletek, hidegek még a konyhákban a kályhák, csendesek, kihaltak az utcák. De a farkaslaki uton az ébredező erdők és mezők között már döcögnek, jövögetnek a lassu bivaly-fogatok. Hozzák az idegenek szerint ihatatlanul petróleumszagu, az udvarhelyiek megitélése után a világ minden italát lepipáló gyöngyöző szejke-vizet... Aki először jár Udvarhelyen, csodálkozva veszi észre, hogy majd minden kapualjban van egy kis mélyedés és abban szép sorjában nyakas korsók vöröslenek. Kettesével, hármasával, négyesével. Aszerint, hány család lakja a házat. A korsókat korondi agyagból égették, színre, alakra egyformák. Csak a fehér festékkel rájuk pingált szám különbözteti meg egymástól."
României Magyar Szó, 1955. május 22., IX. évf. 2361. sz.

https://biblioteca-digitala.ro

Borvízmúzeum a Szejkefürdőn

A Szejke különleges borvize, fürdőkultúrával rendelkező múltja tette indokolttá, hogy itt épüljön fel egy helyi, ásványvizekkel foglalkozó múzeum, amely a Sarolta-forrás szomszédságában kapott helyet. A Borvízmúzeum, egy 268 m^2-es, fából készült, kétszintes épület, 2004–2008 között épült fel, hogy otthont adjon egy, a székelyföldi fürdőket és ásványvízforrásokat bemutató kiállításnak. A 2009-ben megnyílt, több mint egy évtizedig állandó tárlattal működő kiállítás újratervezése 2021-re vált esedékessé, a mai elvárásoknak megfelelően interaktívvá téve, audiovizuális eszközökkel és háromnyelvű leírásokkal ellátva nyílt meg újra. A múzeum a maga nemében ritka, hasonló tematikájú kiállítótér Székelyföldön még Tusnádon található.

Borvízmúzeum

https://biblioteca-digitala.ro

Részlet a Borvízmúzeum fürdőkultúra történetét bemutató kiállításából

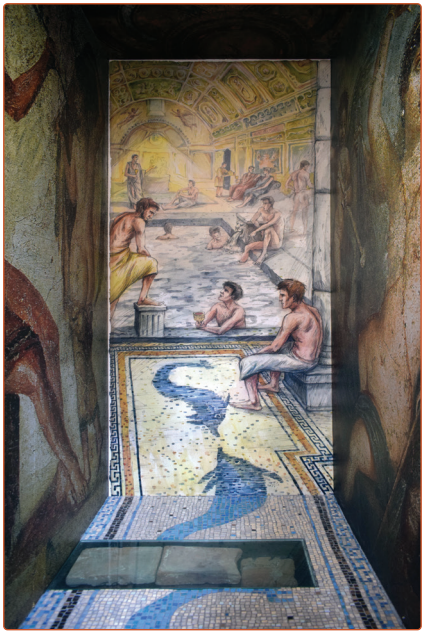

Kr. u. 106 — Római kor — 271 | 1541 — Kora újkor — 1830

https://biblioteca-digitala.ro

1867 Dualizmus 1918 Jelenkor

https://biblioteca-digitala.ro

Fontosabb irodalom

Csifféry Gabriella: *Régi magyar fürdővilág*. Helikon Kiadó, Budapest, 2004.

Gidó Csaba: *Vasszekér és mozdonygőz – A székelyföldi vasút története (1868-1915)*. Pro-Print Könyvkiadó, 2013.

Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1896.

Jánosi Csaba – Péter Éva – Herczeg Ágnes – Takács Edvárd (szerk.): *Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek*. Ars Topia Alapítvány, Budapest. Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda. B. K. L. Kiadó, Szombathely, 2005.

Kisgyörgy Zoltán – Kristó András: *Románia ásványvizei*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, 1978.

Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, 1999.

Papucs András (szerk.): *Székelyföldi mofettás könyv*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2017.

Zepeczaner Jenő – Fekete Árpád – Józsa András – Szőke András – Molnos Ferenc: *Képek Szovátáról*. Szováta, 2019.

Rövidítések

HRM – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely

MMM – Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely

SzNM – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

https://biblioteca-digitala.ro

ISBN 978-606-8445-33-5